

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑ
τ. Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΣΧΟΛΕΙΟΙΣ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Φιλοσοφικὰς σκέψεις, μάλιστα δὲ μεταφυσικάς, κάμνει πᾶς ἄνθρωπος, ἐγγράμματος ἢ ἀγράμματος· πολλάκις δὲ καὶ μικρὰ παιδιὰ. Οὕτω π.χ. παιδί, τὸ ὁποῖον ἀκούει ἐν τῇ ἱστορίᾳ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ὅτι «ὁ Θεὸς ἐν ἀρχῇ ἐδημιούργησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν Γῆν κλπ.», ἐρωτᾷ: «Τί ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἀρχῆς;» καί: «Ποῖος ἐδημιούργησε τὸν Θεόν;».

Ἀλλὰ θέσις καὶ συνειδητὴ προσπάθεια πρὸς λύσιν φιλοσοφικῶν προβλημάτων παρατηρεῖται τὸ πρῶτον κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, εἰδικώτερον ἀπὸ τοῦ 15ου ἔτους.

Ἀναφαίνονται τότε διάφορα προβλήματα, μάλιστα δὲ θεωρητικά. Ἡ δὲ ἐτοίμη λύσις, τὴν ὁποίαν παρέχει τὸ περιβάλλον, δὲν ἱκανοποιεῖ πλέον. Χάνεται ἡ πρὸς αὐτὸ μέχρι τοῦδε αὐτονόητος ἐμπιστοσύνη τοῦ παιδός. Ὁ ἔφηβος γίνεται πολλάκις ἐπαναστάτης ἀπορρίπτων θρησκευτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας πρότερον ἐδέχετο εὐκόλως. Ὁ πατὴρ δὲν εἶναι πλέον ὁ γινώσκων τὰ πάντα. Κλονίζεται ἡ ἐπίδρασις οἰκογενεῖας καὶ σχολείου, νέαι δὲ αὐθεντία ἀναφαίνονται, εἰς τὰς ὁποίας οὐχὶ σπανίως μετὰ πάθους πιστεύει ὁ νεανίας καὶ ἡ νεῆνις. Προβλήματα περὶ τοῦ ἐγώ, περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὸ περιβάλλον, προβλήματα φιλοσοφικά, μάλιστα δὲ ἠθικά καὶ μεταφυσικά, ἀπασχολοῦν τὸν ἔφηβον.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ζωῆς καταβασιάζουν τὸν ἄνθρωπον ἀμφιταλαντεύσεις συναισθηματικαὶ καὶ ἀμφιβολαί, αἵτινες εἶναι πολλάκις δυνατὸν νὰ ὀδηγήσουν εἰς μόνιμον σκεπτικισμόν. Ἡ ἀρκραιφνὴς διανόησις ἔχει κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τόσῃν δύναμιν, ὥστε πολλάκις αὕτη ἀπωθεῖ ἀνωτέρας ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις. Διότι ἡ διανόησις αὕτη καθ' ἑαυτὴν διατρίβει μόνον περὶ τοῦτο, ὅπερ ἐμφανίζεται ὑπάρχον ὡς ἀμέσως δεδομένον καὶ γινώσκει τὰς λογικὰς αὐτοῦ σχέσεις, αἵτινες ἐμφανίζονται ὡς ἀναγκαῖαι. Διαφεύγει δὲ μᾶλλον αὐτὴν τὸ βαθυτέρον θυμικὸν ποιόν, τοῦ

ὁποῖον αἱ ρίζαι κεῖνται ὄχι μόνον ἐν τῇ πτυχῇ τοῦ διανοεῖσθαι, ἀλλὰ βαθύτερον ἐν τῷ κέντρῳ τῆς προσωπικότητος, ἔνθα συναντῶνται συναίσθημα, βούλησις καὶ λογικόν.

Ἄλλ' ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως περὶ ἠθικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικῶς ὀλιγίστη ἢ οὐδεμία σχεδὸν γίνεται διδασκαλία. Ταῦτα ἐπαφίενται εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν θρησκευτικῶν.

Λογικὴ καὶ ψυχολογία εἶναι τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, τὰ ὅποια διδάσκονται ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως.

Ἡ ἀξία τῆς « τυπικῆς λογικῆς » εἶναι ἀναμφισβήτητος. Νομίζομεν δέ, ὅτι οὐδεὶς σοβαρὸς ἐπιστήμων ἤθελεν ἀπορρίψει τὴν ἀκόλουθον περὶ αὐτῆς γνώμην τοῦ Driesch¹:

« Κατὰ τι ὀλιγώτεροι γλῶσσαι καὶ λογοτεχνία καὶ τοῦλάχιστον μικρόν τι ποδὸν Λογικῆς θὰ ἦτο καλύτερον »².

« Συνηθίζω νὰ ἐξαίρω εἰς τοὺς ἀκροατάς μου τὴν μεγάλην σπουδαιότητα, ἣν ἔχει ἡ τυπικὴ συλλογιστικὴ εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν πραγματολογικῶν πορισμάτων τοῦ διανοεῖσθαι, ὡς εἰκός, οὐχὶ εἰς τὸ ἐφευρετικὸν νοεῖν ».

Ἐλέγχων δὲ ὁ Driesch τὴν περὶ σχετικότητος θεωρίαν τοῦ Einstein³ λέγει τὰ ἀκόλουθα περὶ τῆς ἀξίας, ἣν ἔχει ἡ διὰ τῆς διδασκαλίας τῆς λογικῆς ἐπιδιδωκομένη εἰδολογικὴ μόρφωσις:

« Καλὴ σχολικὴ μόρφωσις δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀδηγῇ τῷ ὄντι εἰς ἀποφυγὴν τοιούτων ἀμαρτημάτων; ⁴ Εἰμαι πεπεισμένος, ὅτι παλαιότερος τρόφιμος καθολικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ διδασκαλείου δὲν θὰ ὑπέπιπτεν εἰς αὐτά· διότι οὗτος εἶχε σπαρτιατικὴν περὶ τὸ διανοεῖσθαι παιδευσιν. Naί, ἀλλὰ μόνον « εἰδολογικὴν » ἀκούω νὰ λέγουν. Ἡ ἀπάντησις εἰς τοῦτο ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθος: Ἡ εἰδολογικὴ περὶ τὸ διανοεῖσθαι παιδευσίς εἶναι ἡ πασῶν σπουδαιοτάτη τῶν σχολικῶν παιδεύσεων· διότι ἂνευ αὐτῆς εἶναι ἀστήρικτον πᾶν ἄλλο, τὸ ὁποῖον βεβαίως εἶναι ἀναγκαιότατον ».

Ἄλλ' ὠφελεῖ τῷ ὄντι μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συγκινεῖ βαθέως τὸν μαθητὴν. Τὸν δὲ νεανίαν καὶ τὴν νεάνίδα μόνον σπανίως εἶναι δυνατόν νὰ ἐνδιαφέρουν ζητήματα τῆς τυπικῆς λογικῆς, ἂν ταῦτα προσάγονται προῶρως.

Τυπικὴ λογικὴ, ἥτις διδάσκεται οὐχὶ κατὰ τὸν κατάλληλον χρόνον, οὐδὲ

1. Philosophische Forschungswege, 1930, σελ. 69.

2. Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ Driesch ἰσχύει περὶ τῶν γερμανικῶν σχολείων μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἐν οἷς δὲν διδάσκεται ἡ λογικὴ ὡς εἰδικὸν μάθημα.

3. Driesch, Relativitätstheorie und Weltanschauung, ἔκδ. 2^a, 1929, σελ. 73.

4. Ὁ Driesch ἐννοεῖ τὰ καταφανῆ λογικὰ σφάλματα, τὰ ὅποια διαπράττονται ἐν τῇ συναγωγῇ φιλοσοφικῶν διδαγμάτων ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀϊνστάιν περὶ σχετικότητος.

κατὰ τὴν προσήκουσαν μέθοδον, εἶναι δυνατόν νὰ γεννᾷ μᾶλλον τὴν πρὸς αὐτὴν ἀποστροφὴν οὐχὶ μόνον προσωρινῶς, ἀλλὰ κατ' ὅλον τὸν βίον.

Τὴν ἀξίαν τῆς λογικῆς εἶναι δυνατόν νὰ καταλαμβάνῃ μόνον ὁ ὥριμος νοῦς¹, ὅστις ἔχει ζωηρὸν τὸ διαφέρειν περὶ τῆς λύσεως προβλημάτων διανοητικῶν, τὰ ὁποῖα ὅμως, καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν ἴστανται κατ' ἑαυτόν, ἀλλ' εἶναι συνημμένα ἐν τῷ κέντρῳ τῆς προσωπικότητος μετὰ τῶν θυμικῶν δυνάμεων.

Αἱ δυνάμεις δὲ αὗται τοῦ θυμικοῦ κινδυνεύουν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ζωῆς νὰ περιφρονοῦνται. Διότι διὰ τῶν διδασκομένων μαθημάτων : ξένων γλωσσῶν, μαθηματικῶν, φυσικῆς, χημείας, βιολογίας, σφόδρα ἐνισχυμένη ἡ διανοήσις εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκτῇ τοιαύτην σημασίαν καὶ δύναμιν, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνῃ ἐαυτὴν ὡς μόνην ἀρχήν, ἥτις διορίζει τὰ πράγματα, ἐξ ἧς μόνης προήλθον τὰ πάντα. Οὕτω δὲ ὅλος ὁ θυμικὸς κόσμος κινδυνεύει νὰ ἐξαφανισθῇ, ἡ δὲ νεολαία νὰ ἐξέρχεται τῆς περιόδου ταύτης τῆς ζωῆς πενιχροτέρα παρ' ὅσον ἦτο, ὅτε εἶχεν εἰσέλθει.

Τοῦ νεανίου καὶ τῆς νεάνιδος τὸ διαφέρειν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγείρῃ περισσότερον τῆς διδασκαλίας τῆς λογικῆς ἢ διδασκαλία τῆς *ψυχολογίας*. Ἄλλ' οὐχὶ πάντα τὰ διδασκόμενα ἐγείρουν τῷ ὄντι τὸ διαφέρειν τῶν μαθητῶν. Οὔτε αἱ σχολικοτερεῖς πληροφορίαι, π.χ. περὶ τῶν εἰδῶν τῆς φαντασίας, οὔτε αἱ περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ συναισθήματος, οὔτε αἱ ὡσαύτως μακραί, ἐξητημέναι καὶ ἀναιρεαὶ περὶ βουλήσεως κλπ. συγκινοῦν τὸν μαθητήν.

Τὸ διαφέρειν τοῦ μαθητοῦ εἶναι πιθανῶς δυνατόν νὰ ἐγείρουν ἀπλᾶ τινα πειράματα, τῶν ὁποίων τὰ πορίσματα εἶναι εὐληπτα, οὐχὶ δὲ περίπλοκα πειράματα, οὐδὲ μακραὶ στατιστικαὶ πληροφορίες. Ἄλλ' ὅμως νομίζομεν, ὅτι οὐδὲν πείραμα ψυχολογικὸν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγείρῃ *βαθὺ καὶ διαρκές* διαφέρειν. Τοιοῦτο διαφέρειν ἐγείρει ὁ κλάδος ἐκεῖνος τῆς ψυχολογίας, ὅστις καλεῖται «Τυπολογία» ἢ «Χαρακτηρολογία». Ἄλλὰ καὶ τὸ πρὸς αὐτὴν κατ' ἀρχὰς σφοδρὸν διαφέρειν ἐν τέλει εἶναι δυνατόν νὰ ἀμβλύνεται, ἐπειδὴ ὁ νεανίας καὶ ἡ νεάνις ἐπιθυμοῦν ζωηρῶς νὰ γινώσκουν μᾶλλον τὸν πραγματικὸν ἐπὶ μέρους ζωντανὸν ἄνθρωπον, π.χ. τὸν φίλον, τὸν ἐχθρὸν κλπ. παρὰ τὸν γενικὸν τύπον, ὅστις περιλαμβάνει μέγα πλῆθος ἀνθρώπων κατὰ πολλὰ ὁμοίων, ἀλλὰ καὶ ἐν μέρει σημαντικῶ ἀνομοίων. Ἡ γνῶσις τῶν τύπων ἐγείρει ἐν ἀρχῇ ζωηρότατον, ὡς εἵπομεν, διαφέρειν, ἐπειδὴ, γεννᾷ τὴν ἐλπίδα, ὅτι δι' αὐτῆς ἐπιτυγχάνεται πλήρης καὶ ἡ αὐτογνωσία καὶ ἡ ἑτερογνωσία.

Ζητήματα βαθέως συγκινοῦντα τὴν νεανικὴν ψυχὴν εἶναι τὸ περὶ ψυχῆς καὶ τὸ περὶ ἀθανασίας. Εἰς τὰ ζητήματα δὲ ταῦτα ἄγει αὐστηρῶς ἐπιστημο-

1. Πιθανότητος περισσότεράς περὶ μετ' ἐνδιαφέροντος παρακολουθήσεως τοῦ μαθήματος τούτου θὰ ὑπῆρχον, ἂν ἐδιδάσκετο κατὰ τὸ β' ἐξάμηνον τοῦ τελευταίου ἔτους, αὐξανομένων κατὰ τι τῶν ἐβδομαδιαίων ὥρῶν.

νικῇ ἐρμηνεΐα ψυχικῶν φαινομένων, οἷον εἶναι τὸ τῆς ἀναπλάσεως, τὸ τῆς ἀναγνωρίσεως, γενικώτερον ἔλεγχος τῆς περὶ ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν θεωρίας κλπ. Ὅτι δὲ ταῦτα ἐν τέλει γίνονται μεταφυσικά, εἶναι εὐνόητον¹.

Πρόβλημα ὡσαύτως ψυχολογικὸν μεγάλως διαφέρει τὸν νεανίαν, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ φιλοσοφικόν, εἶναι τὸ τῆς ἐλευθερίας βουλήσεως καὶ τὸ πρὸς αὐτὸ συναφές πρόβλημα τῆς σχέσεως σώματος καὶ ψυχῆς. Τὸ πρόβλημα τοῦτο, δηλαδὴ τὸ τῆς ἐλευθερίας, συσχετίζεται μὲ τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, μὲ τὴν Ἡθικὴν καὶ μὲ τὴν μεταφυσικὴν. Διὰ δὲ τοῦτο εἶναι λίαν πρόσφορον, ἵνα ὀδηγῇ εἰς διανοήματα, τὴν σημασίαν τῶν ὁποίων εἶναι εὐκόλον νὰ καταλαμβάνῃ ὁ ἔφηβος, ἂν οὗτος ἀφετηρίαν ἔχῃ αὐτό.

Τὸ πρόβλημα δηλαδὴ τῆς ἐλευθερίας εἶναι στενότερα συνδεδεμένον μὲ τὸ πρόβλημα τῆς εὐθύνης, τῆς ἁμαρτίας, τῆς ποινῆς καὶ τῆς μετανόας. Τοιοῦτοτρόπως τὸ πρόβλημα τοῦτο συνδέεται καὶ μὲ ὅλας τὰς ἠθικὰς ἐννοίας, αἵτινες ἀπασχολοῦν τὴν διάνοιαν τοῦ νεανίου.

Πρωτεύει δὲ ἐξ αὐτῶν ἡ δικαιοσύνη, τῆς ὁποίας ἐνωρίτατα, κατ' αὐτὴν τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν, λαμβάνει πείραν ὁ ἄνθρωπος. Ἐτεροι ἠθικαὶ ἐννοιαί συναφεῖς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ ἐντιμότης καὶ τὸ θάρρος καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις αὐτῶν. Λαμβάνει δὲ ὁ νεανίας πείραν τῆς ἐντιμότητος ὡς θάρρους, τῆς δὲ ἀτιμίας ὡς δειλίας.

Δὲν εἶναι δὲ ἀρκετὸν νὰ λαμβάνῃ πείραν τῶν ἠθικῶν τούτων ἐννοιῶν ὁ νεανίας μόνον συναισθηματικῶς, οἷον εἰ ἐνστικτικῶς. Ἄλλ' ἀναγκαῖον εἶναι νὰ συγκινῆται βαθύτερον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καὶ σταθερώτερον νὰ στηρίζεται ἡ πράξις αὐτοῦ, ἵνα ἀναπτυχθῇ αὐτοκυριαρχία καὶ ἐπιμονὴ παρὰ τὴν ἀντίστασιν ἀνθρώπων καὶ φύσεως. Διὰ δὲ τοῦτο ἀναγκαῖα εἶναι ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις τῶν ἐννοιῶν τούτων.

Βίωμα ἠθικὸν ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων, ἡ εἰς τὸ ὁποῖον πίστις σφοδρῶς κλονίζεται κατὰ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν, εἶναι τὸ τῆς ἀγάπης. Ὁ κλονισμὸς δὲ οὗτος ἐνσχυέται σήμερον τὰ μέγιστα διότι ἡ ἀγάπη ὑπὸ πολλῶν θεωρεῖται ὡς τι γυναικῶδες, δι' οὗ ἐκδηλοῦται ἀδυναμία. Καὶ ἐνισχύεται ἡ περιφρόνησις αὐτῇ πρὸς τὴν ἀγάπην διὰ τῆς εἰς αὐτὴν συμμετοχῆς ὅση μέραι πληθυνομένων γυναικῶν, αἵτινες οὕτω ἀποδεικνύονται περιφρονοῦσαι τὸ κατ' ἔξοχον τὴν γυναῖκα χαρακτηροῦν προτέρημα, δηλαδὴ τὴν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάζεται τὸ βίωμα τοῦτο φιλοσοφικῶς μὲ μέθοδον ἐπιστημονικὴν, ὥστε νὰ ἀνέρχεται ἐν πλήρει φωτὶ εἰς τὴν συνειδήσιν καὶ οὕτως ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἡ ἀγάπη, οὐχὶ ὡς ἔκφρασις ἀδυναμίας, ἀλλ' ὡς δύναμις, ἄνευ τῆς ὁποίας οὔτε δυνατόν, οὔτε ἄξιον εἶναι νὰ ζῇ ὁ ἄνθρωπος.

Ἄλλα περὶ πάντων τούτων, εἶναι δυνατόν νὰ εἴπῃ τις, διδάσκει τὸ

1. Ἴδε Σπυρ. Καλλιὰφα, Τὸ περὶ ψυχῆς πρόβλημα, ἐκδ. 2^α 1951.

μάθημα τῶν θρησκευτικῶν. Ὅθεν εἶναι περιττὴ πᾶσα ἀκραιφνῶς φιλοσοφικὴ ἐξέτασις. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή. Διότι τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν διδάσκεται μᾶλλον δογματικῶς καὶ μὲ τὴν ἀπαιτήσιν νὰ γίνεταί δεκτὸν ἄνευ ἀντιρρήσεων τὸ κατ' αὐτὸ προσφερόμενον ὡς ἀλάθτην. Τοῦτο δὲ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν διανοητικὴν κατάστασιν τοῦ ἐφήβου. Οὗτος δηλαδὴ σφόδρα ἐπιθυμεῖ νὰ υποβάλλῃ εἰς ἔλεγχον πάσας τὰς λεχθεῖσας ἐννοίας, νὰ μετέχῃ ἐνεργῶς συζητήσεως περὶ αὐτῶν, ὥστε ἐν τέλει νὰ σχηματίσῃ προσωπικὴν γνώμην.

Ἐκ πείρας, τὴν ὁποίαν ἔλαβον ὡς γυμνασιόπαις καὶ κατόπιν ὡς ἐκπαιδευτικὸς λειτουργός, ἔχω πεισθῇ, ὅτι πιθανώτατα οὐδὲν μάθημα ἀποβαίνει ἐν τέλει τόσον ἀνιαρὸν ἢ καὶ μισητὸν εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν τελευταίων τάξεων τοῦ γυμνασίου ὅσον τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν καὶ δὴ εἰδικῶς τὸ τῆς χριστιανικῆς Ἡθικῆς, ἥτις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου ἐδιδάσκετο ἐπὶ τῇ βάσει διδακτικοῦ ἐγχειριδίου σχεδὸν ἀκαταλήπτου καὶ μηδ' ὅλως πείθοντος. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ, ὡς εἵπομεν, ἡ διάνοια τῶν ἐφήβων, μάλιστα δὲ τῶν ὀξυνουσιῶν, ἀπαιτεῖ ἐλευθέραν, λεπτομερῆ, ἐξέτασιν τῶν ἡθικῶν καὶ μεταφυσικῶν ἐννοιῶν, καθ' ἣν ἔχουν οὗτοι τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφέρουν ἀδιστακτικῶς πᾶν, ὅπερ ἀπεκόμισαν ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἄλλων μαθημάτων, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν φυσικῶν, καὶ ἐκ τοῦ ἐξωσχολικοῦ περιβάλλοντος.

Ἡ διδασκαλία φιλοσοφικῶν ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιδιώκῃ μετὰ ὅσον οἰοῦν ἡποτε συστήματος αὐστηρῶς δογματικῶς. Ἡ δὲ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν, ἂν ἤθελεν ἐπιδιώκει τὴν κατὰ τὸν ἀνωτέρω λεχθέντα τρόπον ἐξέτασιν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν, θὰ προσελάμβανε ἐν μέρει φιλοσοφικὸν χαρακτῆρα. Τοῦτο δὲ δὲν εἶναι, νομίζομεν, ἄτοπον· διότι ἐν μέρει ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία καὶ θρησκεία συναντῶνται καὶ βοηθοῦνται ἀμοιβαίως. Ὅρθως δὲ εἰπέ ποτε ὁ Ἀλβέρτος Ἀϊνστάϊν: « Ἐπιστήμη ἄνευ θρησκείας εἶναι παράλυτος, θρησκεία δὲ ἄνευ ἐπιστήμης εἶναι τυφλή »¹.

Ἐκ τῶν λεχθέντων κατανοεῖ τις, πόσον δύσκολος εἶναι εἰδικὴ διδασκαλία φιλοσοφικῶν ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει.

Καὶ διὰ τοῦτο θέτομεν καὶ ἡμεῖς μετὰ τοῦ Th. Erismann², τοῦ τοῦ ὁποίου καὶ ἄλλας γνώμας, συμφωνούσας πρὸς τὴν προσωπικὴν ἡμῶν πείραν, ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ ἐλάβομεν, τὸ ἀκόλουθον ἐρώτημα: « Δὲν θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ παραλείπεται ὅλως τοιαύτη διδασκαλία, ἥτις ἐμβάλλει εἰς τόσας ἀμφιβολίας; »

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ δοθῇ ἡ ἀκόλουθος ἀπάντησις:

1. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἀϊνστάϊν ἀνέγγωμεν ἐν σελ. 82 τοῦ βιβλίου V. Frankl, « Homo patiens ».

2. Th. Erismann, Der Jugendliche und die Philosophie, ἐν τῷ περιοδικῷ « Pädagogische Rundschau » 6 Jahrgang, Heft 9, Juni 1952.

« Δὲν εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ ἐξέρχωνται τῶν σχολείων μέσης ἐκπαιδεύσεως νέοι καὶ νεάνιδες ἀγνοοῦντες τὰ μεγάλα τῆς ζωῆς προβλήματα, ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης φύσεως τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ τύχη ἀτόμων καὶ λαῶν ; Εἶναι ὁρθὸν νὰ ρίπτονται εὐκολοὺς λεία εἰς τὸν πρῶτον τυχόντα προπαγανδιστὴν νέοι καὶ νεάνιδες, οἵτινες μετ' ὀλίγον θὰ κατέχουν θέσεις ἡγέτου ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ ; » Νέοι καὶ νεάνιδες, οἵτινες ἐγκαίρως δὲν ἔχουν ἀσκηθῇ νὰ διακρίνουν δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις ἀπὸ ἀντιλήψεις, αἵτινες ἔχουν τύχει αὐστηρᾶς λογικῆς ἐπεξεργασίας, διατρέχουν τὸν κίνδυνον νὰ ἀποβάλουν βραδύτερον μαζὶ μὲ τὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας, αἵτινες δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν πλέον θέσιν ἐν τῇ ψυχῇ των πρὸ τῶν νέων γεγονότων, τὰ ὅποια προσφέρονται εἰς αὐτοὺς, καὶ πᾶν, ὅπερ εἶναι τῷ ὄντι ὁρθόν.

Μετὰ τῆς δεισιδαιμονίας ἐκρίζοῦται καὶ ἡ μετὰ λόγου πίστις.

Οὐχὶ ἡ ἀγωνιώδης ἀποφυγὴ παντὸς ἐλέγχου καὶ παντὸς κινδύνου, ὥς ὁρθῶς λέγει ὁ Erismann, ἀλλ' ἡ ἀνεπιφύλακτος ζήτησις τῆς ἀληθείας μὲ ὅλους τοὺς κινδύνους, οἵτινες συνοδεύουν αὐτήν, εἶναι ἐν τέλει δυνατόν νὰ χαλυβδώνουν τὴν ἀντίστασιν τοῦ πνεύματος κατὰ τῶν ἀποπειρῶν πρὸς ἀνατροπὴν πίστεως εὐλόγου.

Ἄλλ' ἵνα ἡ διδασκαλία φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει ἀποβαίῃ τῷ ὄντι ὠφέλιμος, ἀπαιτεῖ, ὅσον οὐδὲν ἄλλο μάθημα (πλὴν τοῦ τῶν θρησκευτικῶν) προσωπικότητα ἀξίαν νὰ διδάσκῃ αὐτά. Ὁ διδάσκων φιλοσοφικὰ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ εἶναι τῷ ὄντι φιλόσοφος, δηλαδὴ προσωπικότης, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀδιαλείπτως εἶναι ἐνεργά, ζῶσι, τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα καὶ αὐτὰ κατευθύνουν τὸν βίον αὐτοῦ.

Διδάσκαλος τῶν φιλοσοφικῶν — τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῶν θρησκευτικῶν — ὅστις ἔχει ἀπλῶς πλουτίσει τὴν διάνοιαν μὲ γνώσεις, χωρὶς αὐταὶ νὰ εἶναι βιώματα, διορίζοντα τὰ τῆς ζωῆς, μάλιστα δὲ διδάσκαλος, ὅστις ἀπλῶς ἐπιδεικνύει γνώσεις, τὸν δὲ βίον αὐτοῦ ζῇ ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὰ διδάγματα, τὰ ὅποια κηρύττει, ἀναμφιβόλως ἐπιφέρει τόσον μεγάλας βλάβας, ὅσον οὐδενὸς ἄλλου μαθήματος κακὸς διδάσκαλος.

Εἴπομεν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ διδασκαλία φιλοσοφικῶν μαθημάτων ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει· ἀλλὰ πρὸ τῶν βλαβῶν, τὰς ὁποίας φέρει κακὸς αὐτῆς διδάσκαλος, δὲν θὰ ἦτο προτιμότερα ἢ παρὰλειψις τῆς διδασκαλίας ταύτης ; Ἀξιόους δὲ διδασκάλους φιλοσοφικῶν μαθημάτων διὰ τὰ σχολεῖα μέσης ἐκπαιδεύσεως θὰ ἦτο πιθανώτατα δυνατόν νὰ προπαρασκευάζουν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν Πανεπιστημίων, ἂν αὗται ἤθελον διαιρεθῇ εἰς τμήματα, ὧν ἐν θὰ ἦτο τὸ φιλοσοφικόν, τοῦ ὁποίου τὰ μαθήματα θὰ παρηκολούθουν ὅσοι θὰ εἶχον τῷ ὄντι τὰ διακρίνοντα τὸν φιλόσοφον φυσικὰ χαρίσματα, ἥθος ἀνεπλήλπτον καὶ γνησίαν φιλοσοφικὴν διάθεσιν.

Οὕτω τιθέμενον τὸ ζήτημα τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει γεννᾷ ἕτερον, ἂν δηλαδὴ δὲν θὰ ἦτο ὁρθὸν αὕτη νὰ ἐξαρτᾶται

ἐκ τῆς ὑπάρξεως καταλλήλου διδασκάλου. Ἄλλ' ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τούτου εἶναι δυσχερεστάτη, οὐδόλως ἀγνοοῦμεν. Κρίνομεν ὅμως ὠφέλιμον νὰ θέσωμεν αὐτὸ ἐνταῦθα, εἰ καὶ δὲν προτείνομεν λύσιν ρητὴν.

Καὶ νῦν σκόπιμον κρίνομεν νὰ προσθέσωμέν τινα περὶ τῆς συμβολῆς, ἣν εἶναι δυνατόν νὰ παρέχῃ ἡ διδασκαλία ἄλλων μαθημάτων εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν τῶν μαθητῶν.

Ἡ διδασκαλία τῶν ἐλληνικῶν εἶναι δυνατόν καὶ ὀφείλει πολλαπλῶς νὰ συντελῇ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν τῶν μαθητῶν. Εἰσάγουσα αὕτη εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς γλώσσης καὶ τὴν μελέτην συγγραμμάτων δύναται εὐκόλως νὰ ἀναπτύσῃ παρὰ τῷ μαθητῇ στοιχεῖα τῆς λογικῆς καὶ τῆς γενικῆς ψυχολογίας. Ἡ δὲ βαθεῖα κατανόησις ποιητικῶν ἔργων, μάλιστα δὲ δραματικῶν, προπαρασκευάζει τὴν κατανόησιν συστηματικῶν διδασκαλιῶν περὶ ψυχολογικῶν τύπων, καὶ εἰσάγει εἰς γενικὰ φιλοσοφικά προβλήματα, ἡθικὰ καὶ μεταφυσικά. Ἐν αὐτοῖς δηλαδὴ βλέπει ὁ μαθητὴς τὴν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ἀντίληψιν ὅχι μόνον τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐποχῆς, ἐν ἣ οὗτος ἔζη. Εἶναι δὲ δυνατόν νὰ βλέπῃ ὁ μαθητὴς πρὸς τούτοις τὴν ποικιλίαν δυνατῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων περὶ κόσμου καὶ ζωῆς καὶ τὸ παρὰ τὴν ποικιλίαν αἰωνίως ᾧον ἐν αὐταῖς.

Καὶ ἡ διδασκαλία ξένων γλωσσῶν, παλαιῶν καὶ νέων, εἶναι δυνατόν νὰ εἰσφέρῃ εἰς τὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν τῶν μαθητῶν.

Ὅτι τὰ μαθηματικά, ἡ φυσικὴ, ἡ χημεία καὶ ἡ βιολογία εἶναι δυνατόν νὰ εἰσάγουν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν στοιχείων τῆς λογικῆς, εἶναι εὐνόητον. Περὶ δὲ τῆς σημασίας, ἣν ἔχουν τὰ μαθήματα ταῦτα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς ζητήματα γενικῆς περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς θεωρίας, λαμπρῶς μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, μάλιστα δὲ ἡ τῶν νεωτέρων χρόνων. Καθῆκον τῶν διδασκόντων τὰ μαθήματα ταῦτα εἶναι, ὡς ἡλικία τῶν μαθητῶν καὶ τὰ πράγματα ἐπιτρέπουσι, νὰ εἰσάγουν τοὺς μαθητὰς εἰς τὸ οἰκεῖον ἐκάστοτε φιλοσοφικὸν ζήτημα.

Περὶ τῆς σχέσεως τῶν θρησκευτικῶν μὲ τὰ ἀνώτατα φιλοσοφικά ζητήματα εἴπομεν ἀνωτέρω. Φιλοσοφία καὶ θρησκεία ἐν τέλει συναντῶνται.

Ἐλέχθη ἤδη, ὅτι ὁρος ἀναγκαῖος ἐπιτυχοῦς διδασκαλίας τῶν φιλοσοφικῶν εἶναι διδάσκαλος ἐπαξίως δυνάμενος νὰ φέρῃ τὸ ὄνομα « ἀνωτέρα, πνευματικὴ, προσωπικότης », ἣτις κατέχει καὶ ἀδιαλείπτως ἀνανεοῖ ἐν ἑαυτῷ τὰ φιλοσοφικά προβλήματα.

Ἀναγκαῖον δὲ εἶναι τοιοῦτος διδάσκαλος νὰ διδάσκη πάντα τὰ ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει διδασκόμενα φιλοσοφικά μαθήματα. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ κατανέμωται ταῦτα εἰς πλείονας τοῦ ἐνός. Εἰς τὸν διδάσκοντα δὲ δίδεται τὸ δικαίωμα ἐντὸς λογικῶν ὁρίων νὰ κανονίξῃ αὐτὸς ἐλευθέρως τὰ τῆς διατάξεως τῆς ὕλης καὶ τὰ τῆς εὐρύτητος ἐκάστης μεθοδικῆς ἐνότητος. Ὡσαύτως δίδεται τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκη καὶ περὶ ἰδιαζόντως προσφιλοῦς εἰς

αὐτὸν ζητήματος, τὸ ὁποῖον δὲν περιέχεται ἐν τῷ προγράμματι τῆς ὕλης.

Ἐκ τῶν λεχθέντων εὐκόλως συνάγεται, ὅτι διδασκαλία τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, ὥς ἡμεῖς νοοῦμεν αὐτήν, ἀπαιτεῖ τὴν μεταρρύθμισιν καὶ τοῦ μαθήματος τῆς Ἡθικῆς, ὥστε αὕτη προσλαμβάνουσα χαρακτηριστὰ μᾶλλον φιλοσοφικὸν νὰ καταλήγῃ εἰς τὰ κύρια διδάγματα τῆς χριστιανικῆς, μάλιστα δὲ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς Ἡθικῆς.

Ἐν τέλει δὲ λέγομεν, ὅτι ὁ διδάσκων τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει ἐπιλέγεται λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν ἀπλῶς καὶ μόνον τῆς ἱκανότητος αὐτοῦ καὶ οὐχὶ τοῦ εἰδικοῦ μαθήματος, τὸ ὁποῖον κυρίως διδάσκει.

Ἡ μελέτη ἡμῶν αὕτη δὲν ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ νομισθῇ, ὅτι λύει ὀριστικὰ τὸ μέγα ζήτημα τῆς διδασκαλίας τῶν φιλοσοφικῶν ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει. Ἐπιδιώκει ἀπλῶς καὶ μόνον νὰ θέσῃ αὐτὸ ἐκ νέου ἀπὸ νέων ἀπόψεων, ἵνα μελετηθῇ ἀκριβέστερον καὶ λάβῃ ὀριστικὴν λύσιν ὁρθήν.

ΣΠΥΡ. Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑΣ